УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/20

Пушина Н.Л.
Академія праці,соціальних відносин та туризму

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті наведено теоретико-прикладний аналіз та визначено криміналістичну характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій.

Із криміналістичного погляду характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, доцільно поділити на декілька відокремлених груп. До першої групи можна віднести осіб, відмінною особливістю яких є поєднання службового професіоналізму в області комп'ютерних технологій і програмування з елементами своєрідного фанатизму й винахідливості. Такі особи сприймають засоби комп'ютерної техніки як своєрідний виклик щодо їхніх творчих і професійних знань, умінь та навичок. Другу групу складають професіональні «комп'ютерні» злочинці, з яскраво вираженими корисними цілями. Ця група становить собою велику загрозу для суспільства та безпосередньо для суб'єктів господарювання, вона є кадровим ядром кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, як у якісному, так і в кількісному відношенні. До третьої, заключної групи, необхідно віднести «респектабельних» злочинців, а саме: бухгалтерів, економістів, директорів підприємств, установ, організацій, програмістів. Для них характерне моделювання кримінальних правопорушень, з яскраво вираженими корисливими цілями.

Найбільш поширеним мотивом учинення кримінальних правопорушень даної категорії є корисливі міркування, дуже рідко дослідницький інтерес або помста. Особи, які здатні вчиняти кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, являють собою серйозну загрозу для будь-якого суб'єкта господарської діяльності, який має у своєму розпорядженні комп'ютерну техніку.

Також визначено, що кримінальні правопорушення даної категорії, які вчиняються із залученням осіб із владними повноваженнями та завдають шкоди в особливо великих розмірах, найчастіше вчиняються організованими злочинними угрупованнями, наслідки діянь яких можуть поширюватись на міжнародному рівні. Тому організовані групи для вчинення кримінальних правопорушень, скоєних у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, можна розподілити на суто українські та міжнародні, члени яких діють на території України.

За результатами проведеного дослідження сформульовано криміналістичний портрет особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, особа злочинця, хакер, респектабельні злочинці, суб'єкт господарювання, комп'ютерні технологій, організовані злочинні групи.*

Постановка проблеми. Як зазначав О. Сахаров, причини окремого злочину, як і причини злочинності взагалі, не можуть бути зрозумілими без урахування характеристики особи злочинця [1, с. 13], і передусім це пов'язано з тим, що особа злочинця є джерелом злочину.

Криміналістика насамперед вивчає «професійні» звички злочинців, які виявляються в основному у способах і прийомах учинення злочину, які свідчать на місці скоєння злочину про характерний «почерк» злочинця – результати кожної злочинної діяльності містять сліди людини, яка їх залишила [2, с. 8–12]. Так, П. Біленчук і О. Котляревський зазначають, що криміналістично значущі дані про особу злочинця натепер базуються на двох специфічних групах інформації [3, с. 8]. Перша група містить дані про особу невідомого злочинця на основі залишених ним слідів як на місці події, у пам'яті свідків, так і за іншими джерелами з метою встановлення напряму

і прийомів його розшуку і затримання. Така інформація дає уявлення про загальні ознаки певної групи осіб, серед яких може бути і злочинець. Друга група об'єднує інформацію, отриману за допомогою вивчення особи затриманого або підозрюваного з метою вичерпної криміналістичної оцінки особи-суб'єкта кримінального правопорушення. Із цією метою під час досудового розслідування слідчий збирає відомості не тільки про ціннісні орієнтації, особливості антисуспільних поглядів, але й характерну інформацію про особу-суб'єкта кримінального правопорушення, його зв'язки, особливості поведінки до, під час і після вчинення кримінального правопорушення. Така інформація допомагає слідчому встановити зі злочинцем необхідний психологічний контакт, отримати правдиві відомості, а також обрати найбільш дієві способи профілактичного впливу на нього [4, с. 197].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і закордонних учених, зокрема: Ю. Антоняна, П. Біленчука, О. Бущана, А. Волобуєва, В. Голубєва, Г. Загіки, А. Зелінського, О. Котляревського, В. Коновалової, В. Ларичева, В. Мазурова, Г. Матусовського, В. Пчолкіна, Б. Романюка, О. Сахарова, М. Салтевського, Р. Сатуєва, Р. Степанюка, І. Степанова, В. Цимбалюка, С. Чернявського, В. Шепітька.

Постановка завдання. Метою статті є доповнення криміналістичних знань про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, їх класифікація та визначення напрямів використання цих даних про осіб під час виявлення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень даної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальне правопорушення, учинені у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, – це комплексне кримінальне правопорушення, яке складається зі злочинної діяльності у сфері комп'ютерних (інформаційних) технологій і протиправних дій у сфері господарської діяльності. Із криміналістичного погляду характеристику особи комп'ютерного злочинця, на думку В. Вєхова, варто вважати поняттям комплексним, у широкому розумінні цього слова, хоча з деяким поділом на самостійні відокремлені групи за низкою специфічних ознак [3, с. 125]. Ми вважаємо за доцільне розглядати криміналістичну характеристику осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, за такою схемою: 1) загальні особливості злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій; 2) особливості осіб, які вчинили деякі різновиди таких кримінальних правопорушень, з урахуванням розподілу ролей в організованій злочинній групі.

Загальновизнаною категорією осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері використання комп'ютерних технологій, є хакери (від англ. *to hack* – «рубати»). Це особлива категорія фахівців у сфері обчислювальної техніки, які здійснюють протиправні дії в галузі систем комп'ютерного зв'язку, інформаційних технологій. Їхня діяльність спрямована на одержання доступу до комп'ютерної інформації. Із цією метою вони можуть використовувати різні засоби обминання захисту й проникнення до мережі, у результаті чого викрадаються або змінюються дані, модифікується робота мережі та комп'ютерного обладнання [6, с. 104–105]. У розумінні більшості науковців, хакер – це неординарна особа, яка володіє технологіями розроблення програмних засобів, вільно аналізує чужі програми, здатна виявити в них прогалини [7, с. 14]. Тобто хакер не є видом безпосередньо комп'ютерного злочинця – ці поняття взагалі ототожнюються.

Отже, хакер повинен мати визначений рівень кваліфікації, особливо якщо йдеться про неправомірний доступ до комп'ютерної мережі, тому що це потребує вживання складних технологічних та інформаційних заходів. Насамперед до таких осіб належить технічний персонал мереж і систем, розробники автоматизованих систем, їхні керівники, оператори, інженери зв'язку, спеціалісти із захисту інформації та ін. [8, с. 120].

Але поширення та використання комп'ютерної техніки у всіх сферах господарської діяльності призвело до небачених змін кваліфікації персоналу, що працює з комп'ютерною технікою. Тому сьогодні комп'ютерним злочинцем поряд із хакером може стати кінцевий користувач, нетехнічний службовець; той, хто не обіймає керівної посади; хто не має судимості; розумна й талановита людина; той, хто багато працює; той, хто не розбирається в комп'ютерах; той, кого можна підозрювати в останню чергу.

Аналіз кримінальних проваджень по Україні свідчить, що лише в 15% кримінальних правопорушень вчинених у сфері господарської діяльності

з використанням комп'ютерних технологій особу злочинця можна назвати фахівцем достатнього рівня в галузі комп'ютерної техніки, у 85% проваджень даної категорії це звичайний користувач комп'ютерної техніки, який володіє спеціальною інформацією у зв'язку з роботою на певній посаді.

Але, незважаючи на таку статистику, хочемо акцентувати увагу на тому, що саме хакери, або спеціалісти у сфері комп'ютерних технологій, порівняно зі звичайними користувачами комп'ютерної техніки, завдають найбільшої шкоди суб'єктам господарювання, суми збитків у деяких випадках перевищують 4 мільйони доларів.

Щоб більш глибоко зрозуміти характерні риси особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення даної категорії, необхідно розглянути її типові ознаки. Але потрібно розуміти, що предметом пізнання в даному випадку є не окрема людина або чітко диференційовані групи осіб, а єдність складових властивостей і ознак особистості, пов'язаних з об'єктивними умовами, хоча не можна ігнорувати і суб'єктивні начала.

У теорії кримінальних наук виділено безліч типів хакерів, але, виходячи зі специфіки кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, можна виділити такі типи хакерів:

1) крекери – хакери та фрікери. Хакери здатні завдати шкоди системі, викрасти інформацію, знищити інформаційні банки, переінакшити або пошкодити бази даних суб'єкта господарювання з корисливою метою; фрікери – особи, що спеціалізуються на протиправному використанні телефонних мереж, їхня мета – отримання кодів доступу, крадіжка номерів доступу тощо. Різницею між хакером і фрікером є лише засіб комп'ютерної техніки, який вони використовують для вчинення кримінального правопорушення.

Такі типи злочинців зазвичай виступають співучасниками виготовлення підроблених банківських карток або використовують таку інформацію у своїх корисливих цілях; незаконного привласнення або пошкодження самої комп'ютерної техніки; незаконного отримання товарів і послуг; несанкціонованого перехоплення інформації; неправомірного доступу до комп'ютерної інформації суб'єкта господарювання та її розкрадання; розкрадання, пов'язаного з переказом електронної готівки; шахрайства у сфері електронної торгівлі й інвестування;

2) білі комірці – це «респектабельні» злочинці: бухгалтери, економісти, директори підприємств, установ, організацій, програмісти й ін. Для них характерне моделювання злочинів, фальсифікація інформації, комп'ютерний саботаж із метою отримання матеріальної винагороди або прикриття іншого кримінального правопорушення [9, с. 76–77]. В. Вєхов називає такий тип «професійними комп'ютерними злочинцями з яскраво вираженими корисливими цілями, це так звані «профі»».

Злочинці такого типу вчиняють один із найбільш поширених в Україні різновидів кримінальних правопорушень, скоєних у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, – незаконний доступ до банківських рахунків («карткових» рахунків і операцій із використанням платіжних карток) працівниками банків, які мають доступ до автоматизованих інформаційних систем і комп'ютерних мереж кредитно-фінансових установ. Перелічені вище дії з використанням комп'ютерних технологій є переведенням коштів із банківських рахунків клієнтів банку оператором або іншою посадовою особою банку на рахунки комерційних структур із використанням прийомів і засобів, що роблять можливою модифікацію наявної банківської інформації.

Стосовно суб'єктів незаконного втручання, можна провести класифікацію за ознакою причетності такого суб'єкта до установи-жертви. Отже, ураховуючи наведену ознаку, можна класифікувати хакерів та звичайних користувачів комп'ютерної техніки, що діяли з корисливою метою, таким чином:

1) особи, які за трудовою угодою пов'язані із суб'єктом господарювання, поділяються на осіб, що мають вільний доступ до комп'ютерної техніки установи у зв'язку зі службовими обов'язками, та осіб, що не мають такого доступу;

2) особи, які ніколи не були пов'язані трудовою угодою із суб'єктом господарювання-жертвою. Натепер в Україні спостерігається тенденція до віднесення таких осіб тільки до категорії хакерів. Злочинцями із числа зовнішніх користувачів стають особи, добре поінформовані про діяльність фінансово-кредитної установи. Ними можуть бути представники сервісної організації з обслуговування програмних засобів комп'ютерної техніки, представники контролюючих органів, клієнти банку або просто хакери.

Що стосується вікових особливостей осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, то необхідно окреслити такі показники: особи віком від 30 до

45 років – 46,5%; від 16 до 30 років – 37,8%. До того ж у п'ять разів частіше такі кримінальні правопорушення вчиняють особи чоловічої статі. Більшість суб'єктів таких кримінальних правопорушень мають вищу або незакінчену вищу технічну освіту (51%), вищу економічну, освіту у сфері фінансів, обліку, аудиту (38%), іншу вищу освіту (11%).

Підсумовуючи викладене щодо загальних особливостей осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, варто визнати, що такі особи зазвичай належать до середнього класу суспільства. Вони можуть бути хакерами або користувачами комп'ютерної техніки, мають стабільний заробіток у державній, приватній установі або від власного бізнесу. За місцем роботи характеризуються як обізнані спеціалісти навіть тоді, коли лише починають працювати після здобуття освіти. Якщо це чоловік, то його трудова діяльність пов'язана з технічною стороною роботи з комп'ютерними технологіями, якщо жінка, то з економікою, зокрема здійсненням розрахунків у кредитно-фінансовій сфері. Для надання всебічної характеристики особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, необхідно враховувати розподіл ролей в організованій злочинній групі залежно від різновиду даної категорії кримінальних правопорушень.

Більшість кримінальних правопорушень, скоєних у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, учиняються організованими злочинними угрупованнями, наслідки діянь яких можуть поширюватись на міжнародному рівні. Тому організовані групи для вчинення таких кримінальних правопорушень можна розподілити на суто українські та міжнародні, члени яких діють на території України.

Розглядаючи організовані злочинні групи, доцільно зазначити, що організована злочинна група існує як багаторівнева система, яка складається з різних ланок. Основним принципом організації таких груп є ієрархічність, а місце керівника групи визначається на основі різних якостей, притаманних його особистості.

Залежно від способу вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій (правопорушення, пов'язані з використанням операцій у сфері обігу платіжних карток, незаконним доступом до банківських рахунків, електронних грошей тощо) до складу організованої злочинної групи входять: організатори (1 група); працівники обліку та контролю – бухгалтери, працівники грошових кас або відділів фінансово-кредитних установ, що контролюють платежі, та ін. (2 група); керівники власних комерційних структур, їхні бухгалтери або особи, які виконують їхню роль (3 група); рядові виконавці (4 група); окремо варто зазначити «злочинців-інтелектуалів», або хакерів, які використовують свої професійні навички роботи з комп'ютерною технікою [10, с. 26]. Така особа може «підключатися» на будь-якому етапі вчинення кримінального правопорушення чи бути безпосереднім організатором протиправних дій.

Перша та друга групи можуть у деяких випадках об'єднуватися, оскільки організатором часто буває керівна особа потерпілої установи (суб'єкт господарювання-жертва), до повноважень якої входить гарантування безпеки грошових операцій. Як відзначається в деяких юридичних джерелах, необхідно зазначити вагомий показник керівних працівників, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності із використанням комп'ютерних технологій у складі організованої злочинної групи. Це зумовлено тим, що керівником зазвичай є фахівець більш високого класу, який володіє професійними знаннями та має право віддавати розпорядження й накази виконавцям, але безпосередньо не відповідає за роботу засобів комп'ютерної техніки [11, с. 38]. Організатор кримінального правопорушення – це насамперед особа, яка спроможна забезпечити діяльність усіх учасників групи, а також володіє достатніми знаннями для того, щоб правильно побудувати ланцюг зв'язків членів групи й обмірковано підійти до планування етапів учинення кримінального правопорушення.

До третьої групи належать особи, на ім'я яких або на рахунок підприємства, установи, організації яких будуть перераховані з використанням комп'ютерної техніки шляхом протиправних дій із банківськими рахунками чужі кошти. Такі особи цілковито залежать від організатора кримінального правопорушення, можуть мати вищу та незакінчену вищу освіту, бути судимими за вчинення економічних кримінальних правопорушень. Якщо вказані особи насправді не існують, а вигадані або вже померли, то за цим обов'язково «стоїть» організатор такого кримінального правопорушення.

Дуже специфічною є четверта група. Якщо говорити про незаконне використання (викрадення,

обман, отримання за допомогою підроблених документів) справжньої платіжної картки без внесення змін до неї за допомогою певних комп'ютерних технологій, то особи, які вчиняють такий різновид кримінальних правопорушень даної категорії або їхні посередники, не мають достатніх знань для їх використання у злочинних цілях, збувають викрадені картки (або їх сліпи) працівникам сервісних підприємств. Виконавці використовуються також для завершення кримінальних правопорушень – зняття з підробленої або викраденої картки грошей із банкомата або використання її в магазині під час оплати придбаного товару. Щодо психологічних якостей таких осіб варто зазначити, що вони повинні мати акторські дані, щоб не бути поміченими оточенням. Для вчинення таких кримінальних правопорушень у злочинну мережу може бути втягнуто приблизно до 10 осіб. Одні за винагороду можуть надавати номери кредитних карток, відомості про їхніх власників, інші виготовляють картки із чистого пластику або роблять із них сліпи, третя група осіб оплачує ними рахунки, водночас підкуповує касирів магазинів.

Висновки. Отже, говорячи про кримінальні правопорушення, учинені у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, можемо зазначити, що систематизована інформація про особу злочинця, а також структуру організованої злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками, про їхні методи втягування у протиправну діяльність інших осіб має велике значення для практичної роботи працівників правоохоронних органів і потребує подальшого спеціального розроблення з урахуванням модернізацій відомих способів учинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій і впровадження нових комп'ютерних технологій у всі сфері суспільного життя.

Список літератури:

1. Сахаров А. О личности преступника и причинах преступности в СРСР. Москва : Госюриздат, 1961. 279 с.

2. Біленчук П. Криміналістичне дослідження обвинуваченого. Київ : УАВС, 1995. 128 с.

3. Біленчук П., Котляревський О. Портрет комп'ютерного злочинця : навчальний посібник. Київ : В & В, 1997. 48 с.

4. Волобуєв А. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2011 р. 504 с.

5. Біленчук П., Романюк Б., Цимбалюк В. Комп'ютерна злочинність : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002. 240 с.

6. Голубєв В. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій. *Підприємництво, господарство та право.* 2002. № 11. С. 101–106.

7. Салтевський М. Основи методики розслідування злочинів, скоєних з використанням ЕОМ : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2000. 35 с.

8. Мазуров В. Компьютерные преступления: классификация и способы противодействия : учебно-практическое пособие. Москва : Палеотип ; Логос, 2002. 148 с.

9. Загіка Г. Кримінологічна характеристика особи комп'ютерного злочинця. *Вісник Одеського університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.* 2001. № 1. С. 73–78.

10. Луценко О. Расследование хищений в сфере банковской деятельности : научно-практическое пособие. Ростов-на-Донун : Изд-во Рост. ун-та, 1998. 140 с.

11. Вехов В. Компьютерные преступления: способы совершения и раскрытия / под ред. Б. Смагоринского. Москва : Право и закон, 1996. 182 с.

Pushyna N.L. KRIMINALIST CHARACTERISTICS OF A PERSON COMMITTING A CRIME IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY USING COMPUTER TECHNOLOGIES

The article presents a theoretical and applied analysis and defines the forensic characteristics of a person who commits criminal offenses in the sphere of economic activity using computer technologies.

From a criminalist point of view, it is advisable to divide the characteristics of a person committing criminal offenses in the field of business using computer technologies into several separate groups. The first group includes persons whose distinctive feature is the combination of professional service in the field of computer technologies and programming with elements of peculiar fanaticism and ingenuity. Such people perceive computer hardware as a kind of challenge to their creative and professional knowledge, skills and abilities. The second group consists of professional "computer" criminals, with pronounced useful goals. This group poses a major threat to society and directly to businesses, it is the core of criminal offenses committed in the business of using computer technologies, both qualitatively and quantitatively. The third, final group should

include "respectable" criminals, namely: accountants, economists, directors of enterprises, institutions, organizations, programmers. They are characterized by the modeling of criminal offenses, with pronounced selfish goals.

The most common motive for committing criminal offenses in this category is self-interest, rarely research interest or revenge. Persons who are able to commit criminal offenses in the field of business using computer technology are a serious threat to any business entity who has computer equipment.

Also, it is determined that criminal offenses of this category, which are committed with the involvement of persons with power and cause damage in a particularly large scale, are most often committed by organized criminal groups, the consequences of which can be spread internationally. Therefore, organized groups for committing criminal offenses committed in the field of business activities using computer technologies can be divided into exclusively Ukrainian and international members operating in the territory of Ukraine.

According to the results of the research, a forensic portrait of a person committing criminal offenses in the sphere of business activity using computer technologies was formulated.

Key words: *way of committing, payment cards, payment orders, bank accounts, computer technology, identification data, counterfeit documents, digital signature, check.*